

Bencsik Péter

Az Európán kívüli világ a 20. században II.
(A „harmadik világ” általános vonásai.
Fekete-Afrika és Latin-Amerika)

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen
készült az Európai Unió támogatásával.

Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Miről lesz szó a második részben?

A második részben, csakúgy mint a továbbiakban, a „harmadik világ” egyes térségeiről lesz szó. A témát egy videólecke vezeti be, érintve a harmadik világ legfontosabb sajátosságait, majd a további két olvasóleckében két kontinens méretű térség, Fekete-Afrika és Latin-Amerika történelmének rövid összegzése olvasható. Ezek országonként történő tárgyalása szétfeszítené e tananyag kereteit, így mindkét esetben általános tendenciákat emelek ki, egyes fontosabb államokra azonban külön is kitérve.

Figyelem!

A tananyag jellegénél fogva igen sok fogalmat, nevet és évszámot tartalmaz. Érdekes ezért több alkalommal is elolvasni az olvasóleckék szövegét, az összetartozó fogalmakat, neveket és évszámokat pedig együttesen megtanulni.

Az olvasóleckék szövegében a személyneveket (első előfordulásuknál) pirossal, az évszámokat zölddel, a fogalmakat késsel emeltem ki. További kiemeléseket sárgával jeleztem. A nem magyar nyelvű fogalmak dőlt szedésűek.

A leckék alapos feldolgozását követően töltsék ki a hozzájuk tartozó rövid tesztek. Figyeljenek a kérdésekre, mert gyakran a helytelen válasz megjelölése lesz a feladat. Ha a teszt 75% alatti eredményt hoz, javaslom, hogy újra olvassák el a kérdéses leckét.

Tartalomjegyzék

3. A dekolonizáció és a „harmadik világ” sajátosságai (videó)	3
4. Fekete-Afrika a 20. században	4
5. Latin-Amerika 1918–1990 között	9

3. A dekolonizáció és a „harmadik világ” sajátosságai (videó)

Nézze meg a Dekolonizacio-harmadik-vilag című videófájlt, szükség esetén többször is. Figyelje meg a képeket és koncentráljon az elhangzó információkra is. Javaslom, hogy a további olvasóleckék feldolgozása után ismét nézze végig a bevezető anyagot. Elmélyült tudás esetén ugyanis a videólecke szövege újabb tanulságokat, további információt adhat.

Többet akarok tudni

Németh István (szerk.): *20. századi egyetemes történet*. Budapest: Osiris, 2005. II. kötet.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!

dekolonizacio.htm

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze meg újra a videót, figyelmesen kövesse annak szövegét, majd ismétlje meg a tesztet!

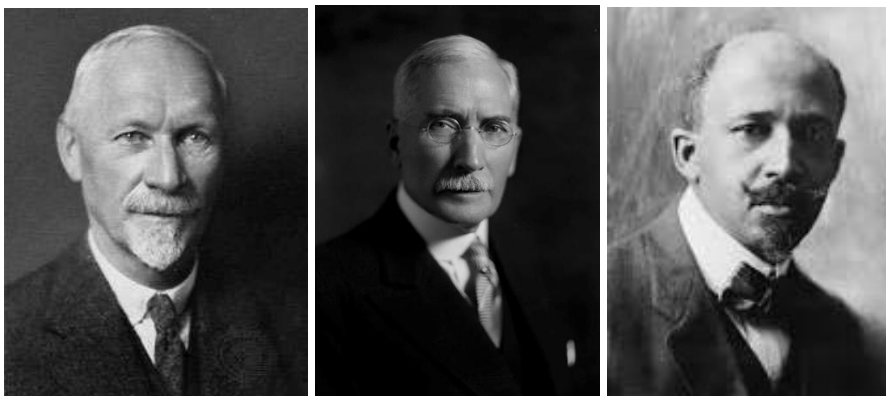
Feladat a kiválósághoz

Figyelje néhány héten át a külpolitikai híreket! Milyen arányt képviselnek az Európán kívüli események ezekben? Az Európán (és az Egyesült Államokon) kívüli hírek között melyik térségek felülreprezentáltak? Indokolja meg, miért szükséges ezen események megértéséhez a történelmi háttér ismerete!

4. Fekete-Afrika a 20. században

Fekete-Afrika a kontinens Szaharától délre elhelyezkedő területeit jelenti. A térség csaknem egésze már 1914 előtt gyarmattá vált (kivéve Etiópiát és Libériát). A legnagyobb területet a britek, majd a franciák birtokolták, de jelentős volt a belga és a portugál gyarmatok nagysága is (Kongó, illetve Mozambik és Angola). A volt német gyarmatokat 1919 után is ezen államok között osztották fel (elvileg mandátumterületekként). Ezek kezelése mégis alig tért el a gyarmatokétól (éves beszámolási kötelezettség, katonai támaszpontok tilalma stb.). Létrejött a Kairó és Fokváros közötti folytonos brit terület, de 1922-ben Egyiptom, 1931-ben pedig a Dél-Afrikai Unió is önállóságot kapott Londontól. A korszak európai vezetői az afrikaiakat alsóbbrendűnek tekintették, s a fehér „faj” feladatát abban látták, hogy ők képesek csak irányítani a fekete lakosságot. A húszas években azonban (főleg a brit gyarmatokon) már megjelent a „közvetett uralom” elve is, vagyis az, hogy a fejlettebb társadalmi viszonyú területeken a helyi elittel kiegyezve irányították a térséget.

Alapvető különbség volt a fehér telepesgyarmatok és a többi terület között. Előbbiek közé elsősorban brit területek tartoztak: Dél-Afrika, a két Rhodesia és Kenya. Az itt élő fehérek kisajátították a legértékesebb területeket, saját érdekeik védelmében akár az anyaországgal is szembefordultak. Ez a dekolonizáció sajátos módját jelentette, amelynek részét képezte a fehérek és a feketék elkülönítése is. (Ezzel szemben a franciák a gyarmati lakosság asszimilációjára törekedtek.) A legjelentősebb telepesgyarmat a Dél-Afrikai Unió volt, amely 1910-ben, négy volt gyarmat egyesítésével jött létre és domíniumi státuszt kapott. Itt azonban a fehérekben belül is két csoport volt, az angolok mellett náluk jóval nagyobb létszámú holland származású búr népség is élt. A századelőn elszenvedett vereség ellenére az Unió kormányfői búrok voltak, 1919–24 között Jan Smuts révén. Bár a fehérek aránya alig 20% volt, a földek 87%-át a kezükben tartották. A feketék érdekeinek védelmét az Afrikai Nemzeti Kongresszus (ANK) próbálta képviselni. Az első világháború alatt az ország gazdasága gyorsan nőtt, bár jelentős feldolgozóipara nem alakult ki (inkább bányászat jellemezte). 1915-ben elfoglalta Német-Délnyugat-Afrikát, ami 1919-ben saját mandátuma lett. Az 1926-os birodalmi konferencia után az Unió gyorsan haladt az önállóság felé. Saját külügyi tárcát hoztak létre. A westminsteri statútum már csak a jogi áldást adta a függetlenségre 1931-ben. Az Unió két nagy pártja egyaránt búr többségű volt, de a Dél-Afrikai Párt angolbarát erő volt, míg a Nemzeti Párt minden köteléket el akart vágni Londontól. 1924-ben Barry Hertzog vezetésével az utóbbi került kormányra. Megkezdtek a faji szegregációs törvények elfogadását is. 1934–39 között a nációkkal való együttműködés is megindult, de 1939-ben az angolbarát vonal kerekedett felül, ismét Smuts lett a kormányfő és Dél-Afrika hadat üzent Németországnak.

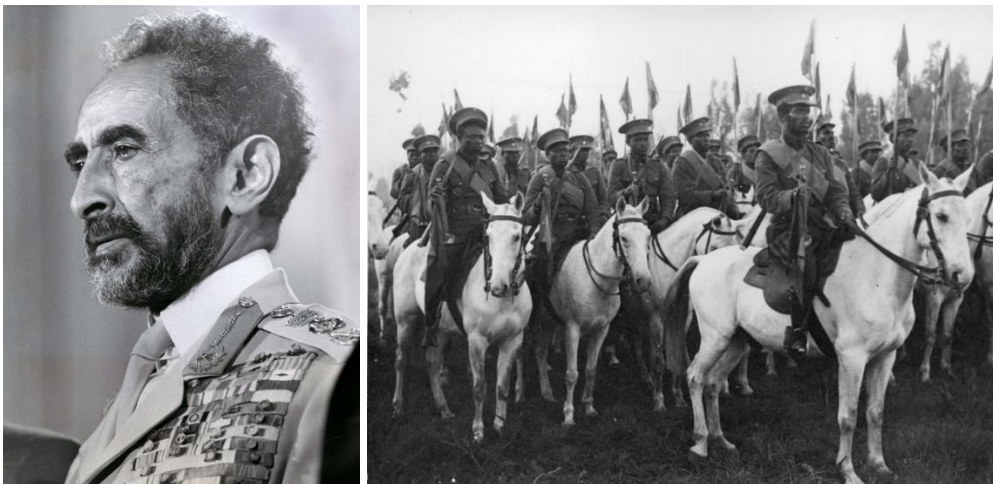
Jan Christian Smuts – Barry Hertzog – William E. B. Du Bois

Megjelent a pánafrikanizmus eszméje. William Du Bois, egy afroamerikai szociológus kezdeményezte a kontinens népeinek összefogását. Az általa szervezett pánafrikai kongresszusok a bennszülött lakosság jogainak biztosítására szólították fel a gyarmatosítókat (okta-

táshoz való jog, földhöz való jog, kormányzásban való részvétel joga stb.). E kongresszusokat Európában tartották, elsősorban az ott tanuló afrikaiak vettek részt rajta, így egyelőre a fekete kontinensre nem sok hatást gyakoroltak. Erősödött viszont a fekete öntudat (*négritude*).

Afrika gazdasági helyzete tipikus gyarmati státuszt mutatott. A nyersanyagok kiaknázása és az ültetvényes mezőgazdaság egyaránt „exportra termelt”, vagyis az árukat Európába szállították. Nem kapcsolódtak össze a vasútvonalak, hanem csak a kikötőktől a bányáig épültek ki. A vasútnál is fontosabb volt a teherautók elterjedése és a közutak kiépülése. A nagy válság Afrikában is súlyos károkat okozott, sok exportcikk ára felére esett vissza.

A két háború között az utolsó független afrikai országok is gyarmati sorba kerültek. Etiópia (Abesszínia) 1935–36 során került a fasiszta olasz hódítók birtokába. Libéria ugyan nem lett gyarmat, de 1926-ban olyan egyezményt kötött az amerikai Firestone gumipari vállalattal, amely teljesen függő helyzetbe hozta. Ezzel a neokolonializmus első afrikai példája született meg. A második világháborúban Francia Egyenlítői Afrika lett a Szabad Franciaország központja De Gaulle vezetésével. E területről az észak-afrikai hadszíntér felé irányult néhány támadás, majd 1942-ben az addig a Vichy-kormány által irányított Francia Nyugat-Afrika is csatlakozott az antifasiszta tömbhöz. 1941-ben a brit csapatok elfoglalták a kelet-afrikai olasz gyarmatokat, felszabadítva Abesszíniát is. Fekete-Afrika jelentős gazdasági segítséget is nyújtott. Roosevelt amerikai elnök azt is egyértelművé tette, hogy az Atlanti Chartában szereplő önrendelkezési elv nem csak a náci uralom alá került európai népekre vonatkozik.

Haile Szelasszié abesszín uralkodó – az etióp hadsereg az abesszín–olasz háborúban

A háború után a dekolonizálási folyamat felgyorsult. A volt olasz gyarmatok brit megszállás alá kerültek, majd Líbia és Etiópia önállósult (utóbbi magába olvasztotta Eritreát is). Ezt követően Nyugat-Afrika brit gyarmatait folytatták a függetlenedést. Ebben továbbra is nagy szerepe volt a pánafrikai mozgalomnak. Ennek V. kongresszusán 1945-ben már afrikai fekete vezetők voltak jelen (de csak a brit gyarmatokról), s valamennyien Fekete-Afrika egysége (és föderalizálása) mellett léptek fel. A mozgalom fő alakjai az aranyparti Kwame Nkrumah és a kenyai Jomo Kenyatta voltak. 1951-ben Aranypart saját alkotmányt, önkormányzatot kapott, végül Nkrumah vezetésével 1957-ben független állam lett Ghána néven. A francia gyarmat, Guinea a következő évben vált önállóvá. Hamarosan Nigéria és más államok is követték. A két legnagyobb gyarmattartó ország belátta, hogy eljött a „változás szele”. 1960 lett „Afrika éve”, amikor 17 állam vált függetlenné. A volt brit gyarmatok zömmel a Nemzetközösség, a franciák pedig az 1961-ben létesült Afrikai-Malgas Unió (később Közösség) tagjai lettek.

A telepesgyarmatok függetlenedése nehezebb volt. Algériához hasonlóan ez Kenya esetében is fegyveres konfliktusba torkollott: ez volt a mau-mau felkelés (1952–60). Kenyattát börtönbe zárták, de 1963-ban az ország vezetője lett. Rhodesia faji okokból két részre szakadt.

Tragédiába torkolt a dekolonizáció **Belga-Kongóban**. A függetlenséget hirtelen, előkészítés nélkül **1960**-ban megkapó ország polgárháborúba sodródott. Az ásványkincsekben gazdag Katanga tartomány belga támogatással önállóságot deklarált, emiatt a központi kormány miniszterelnöke, **Patrice Lumumba** szovjet segítséget kért. Ez váltotta ki **Joseph-Désiré Mobutu** ezredes puccsát. A káosz **1965**-ig tartott, amikor Mobutu újabb puccsal magához ragadta a hatalmat. **Véres harcok után egypárti diktatúrát** vezetett be. Az afrikai országok többsége diktatúrává alakult, Nkrumahot is puccs távolította el. (Az évszázad végére ugyanakkor demokratizálódási folyamat volt jellemző, a katonai diktatúrák eltűntek.)

Kwame Nkrumah – J.-D. (később Sese-Seko) Mobutu – Menekültek a biafrai háború idején

A **pánafrikai mozgalom teljes kudarcba fulladt**. Néhány ideiglenes egyesülésen túl nem sikerült tartós eredményt elérni. Arról is vita zajlott, hogy az egységnek politikai vagy gazdasági jellegűnek kellene-e lennie. Megosztotta az afrikai államokat a hidegháború „két tábor” logikája is. Az **1963**-ban megalakult **Afrikai Egységsszervezet (AESZ)** már nem is tűzte ki célul a föderalizálást, de a nemzetközi vitákat viszonylag hatékonyan tudta kezelni. **2002**-ben **Afrikai Unió** néven alakult újjá, továbbra is kormányközi szervezetként.

Az Afrikai Egységsszervezet (1963)

2. cikk. A fent nevezett szervezet a következő célokat követi: a) hozzájárulni az afrikai államok egységének és szolidaritásának kifejtéséhez; b) a közöttük lévő együttműködést és Afrika népeinek jobb létére irányuló fáradozásait összehangolni és megszilárdítani; c) szuverenitásukat, területi épségüket és függetlenségüket megvédeni; d) a kolonializmusnak minden fajtáját az afrikai kontinensen kiirtani; e) a nemzetközi együttműködést az ENSZ alapokmánya és az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata tiszteletben tartása mellett fejleszteni. [...]

3. cikk. A 2. cikkben lefektetett célok elérésére [...] megerősítik hűségüket a következő elvekhez:

1. Az összes afrikai államok szuverén egyenlősége; 2. Más országok belső ügyeibe való be nem avatkozás; 3. Minden ország szuverenitásának és területi integritásának, valamint a független léte írásba foglalt jogának tiszteletben tartása; 4. A vitáknak tárgyalások, közvetítés, egyeztetés vagy döntőbíróság útján való békés rendezése; 5. Politikai okokból elkövetett bármely gyilkosságok, valamint [...] állami] felforgató tevékenység fenntartás nélküli elítélése; 6. Feltétlen hűség azon afrikai területek teljes felszabadításának ügyéhez, amelyek még nem függetlenek; 7. A semmilyen blokkokhoz való csatlakozás politikájának megerősítése.

Látványos volt viszont az **afrikanizáció** folyamata. A gyarmati múlt külsőségei, az európai nevek és szokások helyett a **régi afrikai elnevezések, tradíciók meghonosítása** zajlott. (Belga-) Kongó új neve pl. **1971**-ben Zaire lett. Az afrikanizáció a hatalomra került diktátorok kultúrájának terjesztését is jelentette. **Lecserélték a hivatalnoki apparátust** (a fehér tisztviselők nagy számban el is hagyták a kontinenst). Gátolta ezt viszont a helyiek alacsonyabb képzettsége, amit csak részben pótolta az oktatás fejlesztése; mindez gyakran eredményezte inkompetens, **korrupt rezsim** létrejöttét.

Az afrikanizálás természetesen erős **nacionalizmussal** is együtt járt. Mivel a független államok megtartották a gyarmati korszakban kialakult határokat, ezek nem az etnikai választó-

vonásokat követték. Így számos országban **kisebbségi konfliktusokra**, akár polgárháborúkra is került sor. A nemzeti retorika erősödése ellenére az afrikai országok **nem voltak nemzetállamok**. A nemzet nevében bejelentett döntések jobb esetben egyetlen etnikum érdekeit képviselték, rosszabb esetben egy szűk uralkodó csoportét (az ún. „államosztályét”). Az etnikai nacionalizmus gyakran lényegében csak **tribalizmust**, a törzsi érdekek figyelembevételét jelenti. Súlyosabb etnikai konfliktusok elsőként **Nigériában** robbantak ki. **1967–70** között zajlott itt az ún. **biafrai háború**, amelynek egymilliónál több áldozata volt. (Nigéria délkeleti része, az ibó etnikum által lakott terület Biafra néven **önállóságot deklarált**, de a központi kormányt támogató hausza és joruba erők végül meggátolták elszakadását.) De súlyos etnikai harcok, esetenként népiirtás zajlott évtizedeken át Dél-Szudánban, a **hetvenes évek elején** Burundiban és **1994**-ben Ruandában is. A tuszik tömeges meggyilkolását sokan a holokauszt óta történt legnagyobb népiirtásnak tekintik.

Jelentősen átalakult Afrika **vallási térképe**. Rohamosan **terjedt a kereszténység, valamint a az iszlám** is. A kereszténység gyakorta helyi kisebbséghez való közeledését jelentette. Számos diktatúra, pl. Mobutu zairei rezsimje, vagy **Idi Amin** ugandai diktátor rendszere súlyos keresztényüldözést hajtott végre. Nigériában és Szudánban a keresztények és a muszlimok összecsapásai számos áldozattal járó **súlyos vallásháborúkat** eredményeztek. A két nagy vallás egyaránt jelen van a legtöbb afrikai országban, nem mutatható ki befolyásuk között éles földrajzi határ.

A 20. század utolsó harmadára **Afrika súlyos válságba került**. Demográfiai robbanás, rossz egészségügyi és táplálkozási viszonyok, vízhiány, tömeges szegénység, alacsony átlagéletkor és számos járványos betegség (kolera, AIDS, újabb ebola) jellemző a kontinensre. **Gazdasági felzárkózása is végképp megtorpant**, főleg **1973** után. A feldolgozóipar alig épült ki, az agrártermékek és nyersanyagok exportja pedig (főleg, ha egyetlen termék monokultúrájáról van szó) a világgazdasági áringadozások miatt nem nyújt biztonságot számukra. Nehezíti a fejlődést az elmaradott oktatás, valamint a korrupt politikai rendszerek léte is.

A sharpeville-i mészárlás, 1960 – Frederik W. de Klerk és Nelson Mandela

Fekete-Afrika legfejlettebb gazdasága **Dél-Afrika**. Az országot irányító fehér kisebbségen belül egyértelműen a bűrok kerültek vezető pozícióba. **1948**-ban a Nemzeti Párt győzött a választásokon és vezetése alatt kiépült az **apartheid** (faji elkülönítés, szegregáció) rendszere. **Törvények sora született a fekete, félvér és ázsiai lakosság jogfosztásáról**. Megtiltották a vegyes házasságot és a „fajok” közötti nemi kapcsolatot. Egyes körzeteket kizárólag a fehérek számára tartottak fenn, feketék ide csak munkavégzésre és csak speciális igazolvánnyal léphettek be az **1952**-es „útlevéltörvény” szerint. A fekete lakosság **tiltakozó mozgalmait brutálisan leverték** (pl. sharpeville-i mészárlás, **1960**). Nemzetközi tiltakozások után az ország **1961**-ben kilépett a **Nemzetközösségből**, neve Dél-Afrikan Unió helyett Dél-Afrikan Köztársaság lett. Az etnikai szegregáció legdurvább formája a **bantuszánok** megszervezése volt. A kilenc különböző fekete („bantu”) etnikumot összesen **tíz szegregált államba akarták koncentrálni**, az

ország területének alig 13%-án. Ezek némelyike formálisan „önállóságot” is kapott. Az apartheid rendszere 1978-tól, Pieter Botha idején már fellazult, majd 1989-től Frederik de Klerk elnöksége alatt meg is szűnt. A feketék jogaiért harcoló ANK vezetői három évtized után kiszabadultak börtönükből. Fő képviselőjük Nelson Mandela volt. De Klerk és Mandela hosszas tárgyalássorozat révén megállapodtak a békés átmenetről. 1993-ban mindketten Nobel-békedíjat kaptak. Új alkotmány született, mely egyenjogúsította a nem fehér lakosságot. Az apartheid rendszere az 1994-es választásokkal végleg véget ért.

Többet akark tudni

Fage, John Donnelly: *Afrika története*. Budapest: Osiris, 2004. 331–451.

Pordány László: *A búrok és az apartheid*. Lakitelek: Antológia, 2005.

Búr Gábor: *A szubszaharai Afrika története 1914–1991*. Budapest: Kossuth, 2011.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!

afrika.htm

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismétlje meg a tesztet!

Feladat a kiválósághoz

Önálló adatgyűjtéssel készítse el a 20. századi Fekete-Afrika konfliktusainak adatbázisát (háborúk, polgárháborúk, puccsok stb.)!

5. Latin-Amerika 1918–1990 között

A függetlenségüket már a 19. században kivívó volt spanyol és portugál gyarmatok egy része az első világháborúba is bekapcsolódott az antant oldalán. Többnyire a Népszövetség alapító államai lettek. 1918 a térség számára nem jelentett fontos korszakhatárt. Brazíliában a köztársaság 1889-es megteremtése, Mexikóban az 1910-ben kirobbanó forradalom jelentett cezúrát. Ugyanakkor e régió adja a neokolonializmus első példáját: az Egyesült Államok az 1823-ban meghirdetett Monroe-elv értelmében nem csak ellenezte a szubkontinensen az európai gyarmati uralmat, hanem egyúttal az USA befolyási övezetévé is nyilvánította a térséget. Latin-Amerika jelentős része az Egyesült Államoktól gazdaságilag függő terület lett. A tőkeimport zöme már innen érkezett, számos ország gazdasága pedig monokultúrássá változott, ami kiszolgáltatottá tette őket a kávé (Brazília) vagy a cukor (Kuba) áringadozásának. Az USA ennek révén politikailag is zsarolni tudta a latin-amerikai államokat („dollárdiplomácia”).

A húszas években az egész régióban nőtt a társadalmi küzdelmek intenzitása. Erősödött a parasztok földosztás iránti vágya, a jobb béreket és munkakörülményeket követelő munkásmozgalom (néhány országban kommunista párt is alakult), továbbá antiimperialista mozgalmak is alakultak, amelyek között diákszervezetek is hangadókká váltak. A legfontosabb az 1924-ben létrehozott Amerikai Népi Forradalmi Szövetség (APRA) volt. A politikai elitet uraló oligarchiák e kihívásokra úgy válaszoltak, hogy az addigi politikai erőket (konzervatívok, liberálisok, nemzeti radikálisok) mellőzve a hadseregre kezdtek támaszkodni. Ennek következtében az évtized során egyre több diktatúra jött létre (Peru, Kuba, Venezuela). Másutt a hadsereg a fennálló rendszer ellen lépett fel, puccsokat és felkeléseket hajtott végre (Chile, Brazília, Nicaragua).

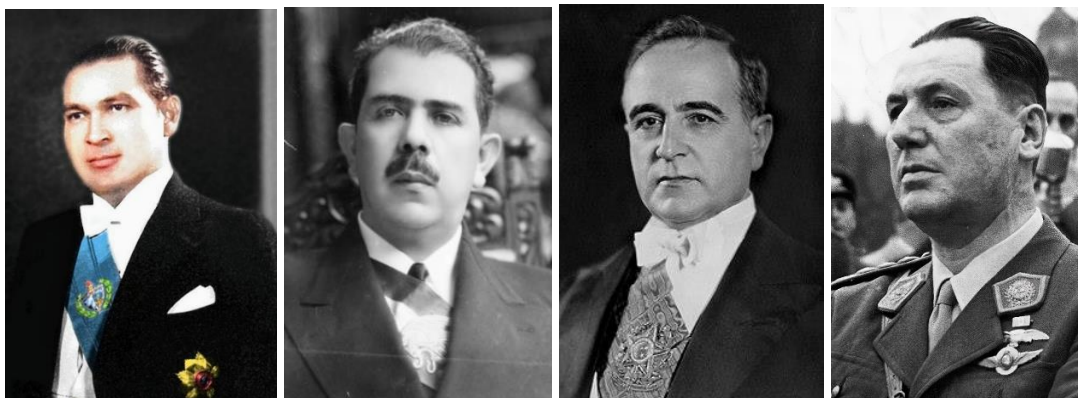

Víctor Raúl Haya de la Torre, az APRA alapítója – Brazil fasiszták gyűlése, 1935

A gazdasági világválság 1929-től négy pusztító hullámban érte el Dél- és Közép-Amerikát. Az export értéke átlagosan harmadára zuhant, de volt olyan ország, ahol az ötödére esett. Végleg bebizonyosodott a monokultúras termelés rendkívül kockázatos volta, akár mezőgazdasági, akár bányászati termékről volt szó. Szinte minden állam hitelek felvételére is szorult az USA-tól. 1932-ben azonban felfüggesztették a törlesztést, Argentínát kivéve minden ország fizetéseképtelenné vált. A kisebb országok az exportszektor védő állami politikát alakítottak ki. A válság további diktatúrák létrejöttével járt együtt, például Argentínában 1930-ban. Több államban óriási méretű tömegmozgalmak alakultak ki. A fizikai dolgozók mellett ezekben kispolgári és értelmiségi rétegek is részt vettek, többféle programot fogalmazva meg. Ezek közé tartozott a kommunista proletárdiktatúra terve; az APRA nyomán apristának nevezett nemzeti antiimperializmus programja (földreform, szociális intézkedések, demokratikus politikai berendezkedés – radikálisabb csoportjaik akár fegyveres gerillaharcot is kirobbantottak); de természetesen megjelentek a szélsőjobboldali, fasisztoid irányzatok is. Brazíliában, Peruban és Bolíviában is létrejöttek fasiszta tömegpártok. A náci Németország fokozódó ér-

deklódése a térség iránt arra kényszerítette az USA-t, hogy módosítson latin-amerikai politikáján. **Roosevelt** elnök már **1933**-ban **meghirdette a jószomszédság politikáját** (egyenlőség, be nem avatkozás, erőszak elvetése). Ténylegesen az USA gazdasági ereje révén a dollárdiplómácia továbbra is fennmaradt. A hatalomra jutó diktátorok, például **Fulgencio Batista** őrmester rezsimje Kubában élveztek az Egyesült Államok támogatását. Erősödni kezdett viszont a **pánamerikai eszme**, amely ekkoriban szintén az USA-ból indult ki, védelmet és modernizálást is ígérve a latin-amerikai országoknak.

A demokratikus rendszerek megőrzése csak néhány kivételes esetben sikerült. **Chilében 1936–37** folyamán **balközép jellegű Népfrent**-szövetség alakult, amely sikert ért el a parlamenti és az **1938**-as elnökválasztásokon is. **Mexikóban** pedig **Lázaro Cárdenas** elnöksége alatt (**1934–40**) sikerült konszolidálni a forradalom eredményeit egy demokratikus kormány alatt. Másképp alakult **Brazília** sorsa. **Getúlio Vargas** eredetileg **1930**-ban került hatalomra egy katonai **junta** támogatásával lezajló liberális forradalom révén. **1935**-ben az ellenzéki, de egyre befolyásosabb fasiszta párt ellen a kommunisták által vezetett front alakult ki, amely a Komintern biztatására sikertelen felkelést robbantott ki. Ennek leverése után Vargas **önpuccsot hajtott végre** és **1937**-től (a portugál Salazar-diktatúrát lemásolva) **Estado novo** (új állam) néven hozott létre egy elnyomó rezsimet, betiltva a pártokat. Egyik fő célja az ország modernizálása és iparosítása volt. A második világháború idején több országban is demokratizálódásra került sor, de **többnyire fennmaradtak a diktatúrák**. A háborúban Brazília az angolszászok oldalán részt vett, de az erősen németbarát Argentína sokáig a tengely szövetségésének számított és csak **1945**-ben üzent hadat a náciknak.

Fulgencio Batista – Lázaro Cárdenas – Getúlio Vargas – Juan D. Perón

1945 után a demográfiai és a világpolitikai helyzet határozta meg Latin-Amerika helyzetét. A **gyors népességnövekedés** jelentős társadalmi gondokat okozott (munkanélküliség, lakáshiány, nyomornegyedek). Megjelent a társadalom peremén élők széles csoportja (**marginados**). A **hidegháborús körülmények** között fennmaradt ugyan az USA dominanciája, de a Szovjetunió számos esetben próbált meg befolyásra szert tenni a kontinensen. A két szuperhatalom közti erőpróba vesztesei a reformer nemzeti demokratikus erők voltak, akiket **populistáknak** is nevez a szakirodalom. A kommunisták erősödése miatt több országban (Peru, Kuba, Kolumbia) preventív katonai puccsra került sor, míg másutt a hadsereg demokratikus erőket segített hatalomra (Venezuela). **A katonák politikai szerepe kontinens-szerte növekedett.**

Argentínában is befolyást nyert a hadsereg, amely már **1943**-ban puccsal jutott hatalomra. Ingatag kormányainak kudarcait látván az egyik puccsista, **Juan Domingo Perón** ezredes (később tábornok) populista programmal aratott győzelmet az **1946**-os választáson. A **perónizmus** lényeges eleme volt a **harmadik út** keresése, azaz elutasította a kapitalizmust és a kommunizmust is. Komoly szociális juttatásokat vezetett be, de **importpótló iparosítása kudarcba fulladt**. A megerősített szakszervezetek mellett a bürokrácia és a hadsereg szerepe is növeke-

dett. 1955-re kísérlete kifulladás, hívei ellene fordultak és puccsal eltávolították. Ennek ellenére a perónizmus a későbbi évtizedekben is jellemző vonása maradt az országnak, sőt rövid időre Perón maga is visszatért az ország élére. Más jellegű (nem katonai bázisú) populizmus működött Brazíliában. Az 1937 óta diktátorként működő Vargas 1945-ben lemondott, egyúttal egy antikommunista munkáspártot hozott létre, amely hamarosan népszerű erővé vált. 1951-ben Vargas demokratikus úton tért vissza a hatalomba, de három évvel később egy puccs eltávolította, ő pedig öngyilkos lett.

Föld és szabadság az agrárreformmal (guatemalai plakát) – a kubai forradalom vezetőinek győzelmi felvonulása 1959-ben (bal oldalon Fidel Castro, középen Ernesto Che Guevara)

A kontinensen egyre erősödtek a munkás- és paraszti jellegű tömegmozgalmak, helyenként forradalmakat eredményezve. Bolíviában és Guatemalában ennek révén földreformot, államosításokat hajtottak végre (utóbbit azonban az USA 1954-ben megdöntötte). Az ötvenes évek közepén e tömegmozgalmak Latin-Amerika-szerte lecsillapodtak. Az USA befolyása gazdaságilag, katonailag és politikailag is helyreállt. Ennek intézményi háttere az 1948-ban létrehozott Amerikai Államok Szervezete (OAS) volt.

Az Amerikai Államok Szervezete alapokmánya (1948)

2. cikk. Az Amerikai Államok Szervezete [...] az alábbi fő célokat tűzi maga elé:

a) A földrész békéjének és biztonságának biztosítása; b) a tagállamok közötti viták lehető okainak elkerülése és a közöttük keletkező viszályok békés megoldásának biztosítása; c) ezen államok együttes akciójának megszervezése agresszió esetére; [...] e) gazdasági, szociális és kulturális fejlődésük [...] elősegítése.

3. cikk. Az Amerikai Államok megerősítik a következő alapelveket: [...]

d) Az amerikai államok szolidaritása és az általuk követendő magas célok feltételezik ezen államoknak a képviselési demokrácia hatékony működésén alapuló politikai szervezetét. e) Az amerikai államok elítélik a támadó háborút; a győzelem nem teremt jogot. f) Bármely amerikai állam elleni támadás valamennyi többi amerikai állam elleni támadást jelent. [...] h) A szociális igazság és a szociális biztonság a tartós béke alappillérei. i) A gazdasági együttműködés elengedhetetlen az amerikai földrész népeinek jólétéhez és felvirágzásához. j) Az amerikai államok kinyilvánítják az egyén alapvető jogait fajra, nemzetiségre, vallásra vagy nemre való megkülönböztetés nélkül.

Az amerikai hegemonia legszebb példáját Kuba adja. A hatalmát a háború végén elvesztő Batista 1952-ben államesínnel ismét az ország vezetője lett. Korrupt, diktatórikus rendszerének gazdasági élete 90%-ban amerikai (USA-) tulajdonban volt. A rezsim ellen Fidel Castro csoportja 1953-ban még sikertelen felkelést robbantott ki. Jelentős népi támogatottsága révén három évvel később gerillamozgalom formájában újjászerveződött. A kubai forradalom 1959 elején megbuktatta a diktatúrát. Az ország élére kerülő Castro földreformot hirdetett, célja az ország gazdasági függetlenségének megteremtése volt. Emiatt szembekerült az USA-val, amely gazdasági szankciókat léptetett életbe ellene. A CIA felkarolta a jobboldali kubai emig-

ránsokat is, akik 1961 tavaszán partra szálltak a Disznó-öbölben, hogy megdöntsék Castro rendszerét. Az akció csúfos kudarcba fulladt. Eredménye az lett, hogy Castro radikalizálódott, baloldali rendszere nyíltan kommunistává vált. Szoros kapcsolatokat épített ki a Szovjetunióval, ennek révén ezután Moszkvától vált gazdaságilag függővé. Hruscsov 1962-ben atomfegyvereket (középhatótávolságú rakétákat) is telepített a „cukorszigetre”, aminek eredménye a kubai rakétaválság, a hidegháború egyik legsúlyosabb konfliktusa lett. Kuba tartósan egy-párti, kommunista diktatúra maradt, az amerikai gazdasági blokádnak fennmaradt. A párt és az állam élén is évtizedeken át Castro állt.

Kuba forradalma meghatározó példa lett. Az USA is átértékelte korábbi magatartását. Kennedy elnök 1961-ben bejelentette a „Szövetség a haladásért” programot, amelynek révén jelentős anyagi segítséget nyújtott (az USA hegemoniáját elismerő) demokratikus kormányzatoknak. Ennek révén Argentína, Brazília és más államok is többpárti parlamentáris rendszert építettek ki. A vietnami háború azonban elzárta a pénzcsapot, s a hetvenes évek ismét a diktatúrák, katonai puccsok terjedését hozta magával. A katonai junták a hidegháború végig fenn is maradtak. Gazdaságpolitikájuk neoliberais volt, ami a szociális rendszerek leépítését és így tömeges elszegényedést, további marginalizálódást eredményezett. Az olajválságig sikerült is gyors növekedést elérni, de ezzel egyidejűleg (elsősorban Brazíliában) megerősödött a fehér vagy kreol vezetők sovinizmusa, amely elsősorban az indián őslakosság ellen irányult.

Allende melletti tüntetés Chilében, 1964 – puccsista katonák könyveket égetnek (Chile, 1973)

Néhány országban a katonai puccsok antiimperialista, baloldali programmal léptek fel. Peruban jelentős földosztás mellett a faji előítéletekkel való szakításra is sor került. Nem volt viszont katonai háttere a demokratikus szocialista programmal fellépő chilei Salvador Allendének. Több sikertelen kísérlet után 1970-ben megnyerte az elnökválasztást. Földreform és államosítások zajlottak le. A CIA mindenképp meg akarta gátolni egy újabb baloldali rendszer létrejöttét. Allende ellenfeleivel összefogva 1973-ban katonai puccs zajlott le az országban. Allende feltehetően öngyilkos lett. Augusto Pinochet vezetésével brutális megtorlás indult el, a tábornok másfél évtizeden át tartó diktatúrát működtetett az addig parlamentáris országban.

A nyolcvanas években felerősödtek a baloldali gerillamozgalmak. Peruban már 1973-ban létrejött a Fényes Ösvény nevű radikális csoport, egy maoista kommunista szervezet. Akcióit 1980-ban kezdte el (épp a katonai diktatúra bukásakor), s a következő 13 évben tevékenysége harmincezer fő halálát okozta. Nem rendelkezett jelentős népi támogatottsággal sem. Hatalomra kerültek viszont a nicaraguai gerillák, akiket a két világháború közötti vezérükről sandinistáknak neveztek. 1979-ben döntötték meg a Somoza-család diktatúráját Daniel Ortega vezetésével. Castroval szemben ő nem szüntette meg a többpártrendszert, és vegyes (állami és magántulajdonra is alapuló) gazdasági rendszert működtetett. Az országban polgárháború indult el, amelybe az USA is beavatkozott az ún. kontrák támogatásával, akik elsősorban nem ideológiai, hanem etnikai alapon álltak szemben a rezsimmel.

A **nyolcvanas évek**ben a kontinens mind súlyosabb **gazdasági leszakadása** nyilvánvalóvá vált. Súlyos eladósodás, magas infláció és munkanélküliség egyaránt jellemezte országai többségét. Ugyanakkor tőkebefektetőként az USA mellett feltűnt Japán is, ideológiailag pedig jelentőssé vált az európai szociáldemokrata pártok befolyása. **Sorra megbuktak a katonai jun-ták**, először a britek ellen vívott sikertelen **Falkland-háború (1982)** utáni évben Argentínában, majd **1985**-ben Brazíliában, **1989**-ben Chilében stb. **Az egyetlen mindvégig parlamentáris** (bár hetven éven át egyetlen párt által uralt és gyakran autoriter rendszerű) ország a rövid 20. század Latin-Amerikájában, amelyet elkerültek a katonai puccsok is, **Mexikó** volt.

Többet akarok tudni

Anderle Ádám: *Latin-Amerika története*. Budapest: Pannonica, 1998., ill. Szeged: JATEPress, 2010.

Foster, Lynn V.: *Mexikó története*. Budapest: Pannonica, 1999.

Horváth Gyula – Anderle Ádám: *Perón – Che Guevara*. Budapest: Pannonica, 2000.

Fausto, Boris: *Brazília rövid története*. Budapest: Equinter, 2011.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!

latin-amerika.htm

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismételje meg a tesztet!

Feladat a kiválósághoz

Készítsen rövid kronológiát könyvtári és internetes források alapján a jelentősebb latin-amerikai országok 20. századi történetéről!